

АРКАДІЙ ТКАЧУК
Ostróg (Ukraina)

Римо-католицькі парафіяльні школи в системі освіти на Правобережній Україні першої чверті XIX століття

Rzymskokatolickie szkoły parafialne w systemie oświaty Prawobrzeżnej Ukrainy w pierwszej ćwierci XIX wieku

W artykule omówiono pozycję rzymskokatolickich szkół parafialnych Prawobrzeżnej Ukrainy w latach panowania cesarza Aleksandra I. Początek jego rządów wyróżniało podjęcie na terytorium imperium zakrojonych na szeroką skalę reform oświatowych. Na Prawobrzeżu twórcami nowego systemu szkolnego byli znani polscy działacze społeczni – Adam Czartoryski i Tadeusz Czacki, którzy przy jego tworzeniu wykorzystali założenia wypracowane przez Komisję Edukacji Narodowej w końcu XVIII w. Sieć szkół na Prawobrzeżu stała się częścią ogólnopaństwowego scentralizowanego systemu oświaty. Dzięki współpracy z duchowieństwem rzymskokatolickim i społecznością polską zamieszkującą w tym regionie T. Czacki nadał tworzonemu szkolnictwu wiele cech, które wskazywały na jego pewną odmiennność. Specyfika stworzonej sieci szkół polegała na jej niezależności finansowej od państwa, regulacji działalności w oparciu o odrębny statut, powiązaniu z Kościołem rzymskokatolickim oraz szlachtą polską.

Słowa kluczowe: Kościół rzymskokatolicki, Komisja Edukacji Narodowej, reformy, okręg szkolny, status szkolny

Тільки віднедавна в українській історичній науці почали розроблятися питання діяльності різних релігійних конфесій на теренах України. З актуалізацією досліджень головна увага науковців була спрямована на Греко-католицьку та Православну церкви як конфесій, що традиційно властиві українському суспільству, тоді як питання історії Римо-католицької церкви (РКЦ) довгий час залишалися осторонь уваги дослідників. Тому часто в історіографії циркулюють рудиментарні оцінки різноманітних аспектів діяльності РКЦ і польських просвітителів на Правобережжі як постійні намагання колонізувати й окатоличити місцеве українське населення. Дослідження освітніх закладів РКЦ, а зокрема становища парафіяльних шкіл в умовах російської освітньої політики, дозволять створити основу для очищення інтерпретацій цього історичного явища від ідеологічних нашарувань в історіографії.

Проблема діяльності римо-католицьких парафіяльних шкіл на Правобережжі в першій чверті XIX ст. піднімалася в історичних працях ще з кінця XIX–початку

XX ст., наприклад, такими авторами як Федот Кудринський¹, Митрофан Симашкевич², Дмитро Толстой³ та багатьма іншими (часто упередженими у своїх висновках⁴). На сьогодні у контексті історії РКЦ проблема найбільш повно досліджена у працях Юрія Білоусова⁵, Олександра Буравського⁶, Олега Крижанівського та Сергія Плохія⁷, Інни Шостак⁸, тоді як в контексті політики російського уряду до неї зверталися Людмила Єршова⁹, Юрій Полішук¹⁰, Анна Святненко¹¹ та інші. Особливо вартісними слід назвати монографію польського дослідника Лешека Заштовта¹² та французького історика Данієля Бовуа¹³ про шкільництво на „східних кресах”. Тим не менше, у багатьох працях, особливо українських, присутні деякі спрощення. Роль імперської освітньої та релігійної політики переважно зводиться до перешкоджання діяльності навчальних закладів РКЦ, або ж там акцентується на підпорядкуванні парафіяльних шкіл тільки духовенству, що не завжди відповідало дійсності (на жаль, аналіз численних похибок як інтерпретаційних, так і фактичних, в історіографії проблеми вимагає окремого дослідження та виходить за рамки нашої статті). Зважаючи на це, подальша розробка проблеми лишається актуальною.

У другій половині XVIII ст. Річ Посполита переживала глибоку кризу багатьох сфер суспільного та політичного життя, вивести з якої державу повинні були реформи шістдесятих-сімдесятих років. Однією з найуспішніших стала освітня реформа, покликана розробити струнку систему виховання молоді в християнському і, заразом, патріотичному польському дусі. Діяльність Едукаційної комісії,

1 Ф. Кудринский, *Фаддей Чацкий*, „Киевская старина” 1893, № 40, с. 319–345.

2 М. Симашкевич, *Римское католичество и его иерархия в Подолии*, Каменец-Подольск 1872.

3 Д. Толстой, *Римский католицизм в России: Историческое исследование*, т. 2, Санкт-Петербург 1876.

4 П. Антонович, *Полонизаторская деятельность на Волыни Адама Чарторийского и Фаддея Чацкого*, „Волынские Епархиальные Ведомости” 1912, № 45, с. 880–882.

5 Ю. Білоусов, *Київсько-житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис*, Житомир 2000.

6 О.А. Буравський, *Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII–початок XX ст.)*, Житомир 2013.

7 О.П. Крижанівський, С.М. Плохій, *Історія церкви та релігійної думки в Україні*, кн. 3: *Кінець XVI – середина XIX століття*, Київ 1994.

8 І.В. Шостак, *Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.*, Острог 2005; eadem, *Освітня діяльність римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської дієцезії у першій половині XIX ст.*, „Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки” 2004, вип. 4, с. 252–261.

9 Л. Єршова, *Жіноча освіта на Волині в період російсько-польського освітянського двовладдя (1793–1831 рр.)*, „Українська полоністика” 2004, вип. 1, с. 126–136.

10 Ю.М. Полішук, *Приєднання Правобережної України до Російської імперії та доля польського населення (кінець XVIII – початок XIX ст.)*, „Ukrainica-Polonica” 2009, т. 3, с. 12–19; idem, *Боротьба царизму проти польського шкільництва у Правобережній Україні та заміна його на російську систему освіти (кінець XVIII–перша половина XIX ст.)*, „Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України” 2007, вип. 33, с. 6–21; idem, *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII–поч. XX ст.)*, Київ 2012.

11 А. Святненко, *Греко-католицька й римо-католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII–перша половина XIX ст.)*, „Київська старовина” 2009, № 5–6, с. 48–60.

12 L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, с. 45.

13 D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich 1803–1832*, т. 2, Lublin 1991.

що втілювала реформу, була перервана поділами Польщі¹⁴. Правобережна Україна відійшла до Російської імперії, де її було адміністративно розділено на три губернії – Київську, Волинську та Подільську, – що становили так званий „Південно-Західний край”. Освітня мережа Правобережжя, якою традиційно опікувалося римо-католицьке духовенство, стала поступово занепадати, так як орден єзуїтів, колишній провідник освіти на теренах Польщі, був розпущений 1773 р.¹⁵, а процес становлення шкіл Едукаційної комісії – перерваний. Нова система освіти на Правобережжі, що з початком XIX ст. запроваджувалася вже під егідою російського уряду, перейняла чимало нововведень Едукаційної комісії.

Варто відзначити, що до моменту розгортання загальноімперських освітніх реформ на Правобережжі була здійснена спроба запровадити замість наявних там польських католицьких шкіл державні російські, а також православні духовні школи, яка провалилася через низку причин. Крім того, російський уряд не мав достовірних відомостей про кількість польських навчальних закладів у регіоні, які засновувалися хаотично і часто діяли поза межами будь-якого урядового контролю¹⁶. У таких обставинах уряду більше нічого не лишилося, як піти на поступки. Зокрема, сенатським указом 1796 р. було підтверджено використання польської мови як мови навчання в закладах освіти¹⁷. А *Регламент для церков і монастирів Римо-католицького віросповідання в Російській імперії* від 1798 р. закріпив за РКЦ право займатися освітньою діяльністю, навіть більше – вимагав цього. Так, ордени єзуїтів (попри офіційний розпуск ордену) та піарів мали займатися викладацькою діяльністю під наглядом свого архієрея, всі інші ордени повинні були жертвувати частиною доходів на утримання училищ, навіть жіночі ордени були зобов'язані засновувати школи для дочок збіднілого дворянства¹⁸.

Тим не менше, відсутність чіткої організації освітньої справи була невідгідною як для російського уряду, так і для місцевої польської меншини. Тому освітні реформи на Правобережжі були вкрай необхідними. Перш за все імператорським *Маніфестом* від 8 вересня 1802 р. було засноване Міністерство народної освіти, яке очолив граф Петро Завадовський¹⁹. На початку 1803 р. були опубліковані *Попередні правила народної освіти*, наслідком яких став наступний важливий крок – поділ території імперії на навчальні округи. Відповідний імператорський указ вийшов 24 січня 1803 р. У кожному окрузі ви-значався один вищий навчальний заклад, який мав керувати всіма закладами освіти округу. Три правобережні українські губернії ввійшли до Віленського на-вчального округу, що загалом охоплював вісім губерній. Куратором округу був призначений князь Адам Чарторийський, який був особистим другом імператора Олександра I²⁰.

14 О. Дзюба, *Едукаційна комісія*, [в:] *Енциклопедія історії України*, т. 3, Київ 2005, с. 15–16.

15 Т.Б. Блинова, *Иезуиты в Беларуси: Их роль в организации образования и просвещения*, Гродно 2002, с. 122.

16 *Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, т. 1: *Учебные заведения в западных губерниях до учреждения Виленского учебного округа (1783–1803)*, Санкт-Петербург 1893, с. 44, 54; Ю.М. Полішук, *Національні меншини Правобережжя України...*, с. 199–200.

17 Ю.М. Полішук, *Приєднання Правобережної України до Російської імперії...*, с. 17–18.

18 *Полное собрание законов Российской империи* [далі: *ПСЗРИ*], Санкт-Петербург 1830, т. 25 (1798–1799), № 18 734, с. 438.

19 *Ibidem*, т. 27 (1802–1803), № 20 406, с. 243–248.

20 *Ibidem*, т. 27 (1802–1803), № 20 598, с. 442; L. Zasztowt, *op. cit.*, с. 45.

Центром Віленського навчального округу став Імператорський Віленський університет, утворений актом від 4 квітня 1803 р. Університет повинен був здійснювати нагляд за усіма народними школами та приватними пансіонами, що вже наявні чи ще будуть засновані в окрузі²¹. У кожній губернії округу повинна була функціонувати хоча б одна гімназія, а в кожному повіті – хоча б одна повітова школа. Парафіяльні школи дозволялося відкривати без обмеження їх кількості. Університет повинен був також забезпечувати вчительськими кадрами усі інші навчальні заклади округу. Статутом Віленського університету та училищ його округу у парафіяльних школах передбачалося викладання навичок читання та письма, Закону Божого або Катехізису, початкових правил моралі, основ арифметики, а також простих і точних предметів, що стосуються ремесел та землеробства²².

У Віленському навчальному окрузі встановлювалась чітка вертикальна ієрархічна система підпорядкованості навчальних закладів у такій послідовності: парафіяльні школи – повітові школи – гімназії – університет. Вчителі парафіяльних шкіл були безпосередньо підлеглими наглядачам повітових шкіл, наглядачі останніх були підлеглими директорам гімназій, а ті, своєю чергою, – ректорові Віленського університету. Університет же був підконтрольний Головному управлінню училищ та попечителю навчального округу²³. Така ієрархія навчальних закладів, як і практика поділу території на навчальні округи, була запозичена царською адміністрацією з досвіду освітньої системи Едукаційної комісії, як і деякі інші нововведення. Одна з причин такої спадкоємності полягає в тому, що попечитель Віленського округу й активний реформатор освіти А. Чарторийський раніше входив до складу Едукаційної комісії²⁴.

Коли 1803 р. з'явилась посада помічника попечителя округу, то за сприяння князя А. Чарторийського на неї призначили Тадеуша Чацького, який на той час мав тісну дружбу з попечителем Віленського навчального округу. Офіційно Т. Чацький став генеральним візитатором училищ Київської, Волинської та Подільської губерній²⁵. На той час він уже був знаним громадським і культурним діячем, який увійде до історії Правобережжя як просвітитель, засновник Волинського ліцею в Кременці. Сучасники характеризували його як людину авторитетну, надзвичайно освічену, фанатично віддану освітній справі²⁶. Завдяки його просвітницькій діяльності в умовах домінування у регіоні польської меншини та РКЦ освітня реформа на Правобережжі набула яскравого польського національного забарвлення.

Т. Чацьким і його соратником Гуго Коллонтаєм був підготовлений проект про відкриття гімназій у Волинській та інших губерніях, а також *Проект Волинської гімназії та всіх інших шкіл, що будуть створені у Волинській губернії*²⁷. Вірогідно, у той же час візитатор працював над новим шкільним статутом для правобережних губерній, що регламентував би процес заснування початкових парафія-

21 ПСЗРИ, т. 27 (1802–1803), № 20 701, с. 526–528.

22 *Ibidem*, № 20 765, с. 617–618.

23 *Ibidem*, с. 618.

24 О. Дзюба, *op. cit.*, с. 15.

25 Ф. Кудринский, *op. cit.*, с. 328; П. Антонович, *op. cit.*, с. 880.

26 С. Коляденко, *Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)*, Житомир 2002, с. 26–29.

27 П.Г. Даниляк, *Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні*, „Український історичний журнал” 2009, № 2, с. 56.

льних шкіл та різні аспекти їх функціонування²⁸. І те, що шкільний статут був затверджений тільки 1807 р. (Ф. Кудринський зазначає невірну дату – 1809 р.²⁹), не викликає подиву, адже це був не єдиний проект Т. Чацького, який довго очікував на розгляд і затвердження владою³⁰.

Сміливі задуми польських просвітителів потрібно було негайно втілювати в життя. А. Чарторийський у доповіді міністру народної освіти 14 липня 1804 р. яскраво описав весь безлад, який породжувала відсутність системи в організації освітньої справи у „Південно-Західному краї”, де одночасно існували училища, підпорядковані різним духовним орденам (єзуїтам, піарам, домініканам, василіанам та ін.), створені колишньою Едукаційною комісією, та нечисленні народні училища, відкриті російською училищною комісією. Адже всі ці заклади не мали єдності ні в управлінні, ні в організації, ні в навчальних планах³¹. Імовірно, цим підкреслювалася важливість і актуальність прийняття нового шкільного статуту, розробленого Т. Чацьким, для централізації освіти на Правобережжі. Але задовго до офіційного затвердження статуту Т. Чацький розпочав активно втілювати його положення, зокрема йдеться про відкриття школи при кожному парафіяльному костелі та монастирі. Без усебічної допомоги римо-католицького духовенства Правобережжя, а також польських дворян, здійснити такий задум було б неможливо. Тому Т. Чацький був зацікавлений у якнайтіснішій співпраці з РКЦ.

У 1803 р. Т. Чацький та А. Чарторийський звернулись із пропозицією до луцько-житомирського єпископа Каспара Цецішовського про відкриття й утримання парафіяльних і середніх шкіл у Волинській, Подільській та Київській губерніях. 20 жовтня 1803 р. (Ю. Білоусов помилково зазначає дату 20 XII 1803 р.³²) в Луцьку для розгляду цих пропозицій зібралися представники римо-католицьких чернечих орденів та місцевого дієцезіального духовенства під головуванням єпископа К. Цецішовського. На цьому зібранні було вирішено, що всі церковні громади та духовні особи повинні підтримувати матеріально як вже наявні школи, так і відкриття нових, хоча розміри пожертв на їх утримання точно визначені не були. На парафіяльних священиків покладался обов'язок відвідувати школу в його парафії щотижня³³. Ці та інші рішення зібрання духовенства 19 грудня 1803 р. затвердив імператор³⁴.

У найкоротші строки завдяки жертвам духовенства та польського дворянства Т. Чацькому вдалося зібрати суму 415 720 злотих. 10 000 злотих були пожертвовані василіанським орденом і понад 14 000 – князями Чарторийськими, Яблоновськими, Любецькими, Воронєцькими³⁵. А вже 30 грудня 1803 р. з'явився

28 Див. детальніше: А. Ткачук, „Устав для приходских училищ в губерниях Волынской, Киевской и Подольской” 1807 року як джерело до вивчення римо-католицьких парафіяльних шкіл, [в:] „Актуальні питання історії та культури України і світу”: Збірник матеріалів П'ятої Регіональної наукової конференції, вип. 4, ред. В.В. Трофимович [та ін.], Острог 2014, с. 125–130.

29 О. Кудринський, *op. cit.*, с. 333–334.

30 П.Г. Даниляк, *op. cit.*, с. 56–57; О. Буравський, *op. cit.*, с. 306–309.

31 Л. Єршова, *op. cit.*, с. 128.

32 Ю. Білоусов, *op. cit.*, с. 52.

33 *Ibidem*, с. 53; А.Святненко, *op. cit.*, с. 51.

34 детальніше про прийняті на засідання рішення: *ПСЗРИ*, т. 27 (1802–1803), № 21 089, с. 1073–1077.

35 О. Кудринський, *op. cit.*, с. 332–333.

рапорт про заснування парафіяльних шкіл духовенством Луцько-Житомирської дієцезії³⁶.

За проханням Т. Чацького 3 березня 1804 р. також і Кам'янецький єпископ Ян Дембовський скликав підвідомче йому духовенство до Кам'янця, де на засідання капітулу у присутності Т. Чацького священники погодилися віддавати десяту частину церковних доходів на відкриття та утримання при костелах та монастирях парафіяльних шкіл³⁷.

Та хоч якими значними були зібрані Т. Чацьким кошти з пожертв римо-католицького духовенства та дворян, проте для реалізації проекту відкриття і утримання стількох парафіяльних шкіл (а також середніх шкіл та ліцею у Кременці) їх не вистачило б надовго. Тому генеральний візитатор звернув увагу на поєзуїтські фондуші, які ще 1 серпня 1797 р. окремим указом були передані на потреби освіти задля закріплення її матеріальної основи³⁸. Так як після поділів Польщі діяльність Едукаційної комісії, що розпоряджалася вищезгаданими фондушами, була припиненою, то постала проблема організації використання цих коштів. За наполяганням Т. Чацького було утворено дві Едукаційні Комісії: одна для трьох правобережних губерній, а інша – для білоруських та литовських. Перша була заснована 21 грудня 1807 р. в Кременці. Т. Чацький зголосився бути її президентом і швидко налагодив діяльність комісії. Це дозволило відкрити на користь навчальних закладів фондуш у розмірі 352 500 рублів сріблом (2350 тис. злотих)³⁹.

Таким чином, маючи в розпорядженні всі згадані капітали (і ще багато не згаданих) генеральному візитатору Т. Чацькому за досить короткий термін вдалося значно розширити мережу парафіяльних римо-католицьких шкіл на Правобережжі. За десять років його візитаторства було відкрито 126 парафіяльних шкіл, з яких 85 припадали на Волинську губернію, 26 – Подільську та 15 – Київську⁴⁰. Такими темпами до 1832 р. в одній лише Волинській губернії налічувалося 108 парафіяльних шкіл із власним фондушем, тоді як Подільська губернія мала 61 таку школу, а Київська – 24 (без урахування Чигиринського повіту)⁴¹. У 1821 р. в Кам'янецькій дієцезії (фактично в Подільській губернії) у 34 парафіяльних школах навчалось 940 дітей⁴². А протягом 1827 р. у 38 парафіяльних школах Волинської губернії, якими опікувалося римо-католицьке духовенство Луцько-Житомирської дієцезії, навчалось 678 учнів⁴³.

Відповідно до статуту парафіяльних шкіл 1807 р., вони поділялися на сільські однорозрядні та міські дворозрядні, хоча фундаторам шкіл надавалося право й у селах засновувати дворозрядні школи. Школи обох розрядів розділялися на чоловічі і жіночі відділи. Дворозрядні школи (великі) повинні мати двох учителів, а однорозрядні (малі) – лише одного. Кожен тип шкіл повинен був мати різний розклад уроків. У першому розряді великої школи викладалися читання, каліграфія, арифметика, основи моралі та катехізис. У другому розряді вдосконалю-

36 Державний архів Волинської області, ф. 382, оп. 2, спр. 58, арк. 1.

37 Д. Толстой, *op. cit.*, с. 268.

38 *ПСЗРИ*, т. 24 (1796–1797), № 18 069, с. 664–665.

39 П. Антонович, *op. cit.*, с. 881; Л. Ершова, *op. cit.*, с. 130.

40 О. Буравський, *op. cit.*, с. 307.

41 L. Zasztowt, *op. cit.*, с. 316–318.

42 О.П. Крижанівський, С.М. Плохій, *op. cit.*, с. 223.

43 Державний архів Житомирської області, ф. 178, оп. 4, спр. 95, арк. 5–6.

валися навички каліграфії, арифметики та вивчалися практична механіка, землеопис, природознавство (у досить вузьких рамках); також практикувалося садівництво, городництво та духовні співи. Ці предмети викладалися протягом чотирьох років. У малих однорозрядних школах, попри наявність лише одного учителя, повинні були викладатися предмети обох розрядів. Розклад навчальних годин мав би визначатися Віленським університетом, що слугувало б централізації навчального процесу⁴⁴.

Міністр народної освіти П. Завадовський намагався залучити до організації парафіяльних шкіл також і православне духовенство⁴⁵, якому все ж вдалося уникнути клопотів і витрат, пов'язаних із цією справою. Єпархіальне керівництво категорично відмовило урядовцю в організації таких шкіл⁴⁶. Крім того, православне духовенство навряд чи змогло провадити школи на рівні римо-католицьких внаслідок своєї слабкої освіченості⁴⁷. І навіть на 1840 р., коли польське католицьке шкільництво було ліквідоване, у всій Волинській губернії нараховувалося тільки сім православних парафіяльних шкіл, які, на відміну від скасованих римо-католицьких, утримувалися переважно державним коштом⁴⁸.

Маючи власні фондуші, початкові навчальні заклади Правобережжя були фінансово незалежні від центральної влади та місцевої російської адміністрації. Це сприяло утвердженню в регіоні особливої системи освіти, можна сказати навіть – автономної, – яка, завдяки підконтрольності Віленському університету та керівництву навчального округу, органічно вписувалася в загальноімперську освітню систему.

Та, попри відносно стабільне становище римо-католицьких парафіяльних шкіл у системі освіти Правобережжя в першій чверті XIX ст., спостерігались і деякі зміни в організації їх мережі. Так, згідно з прийнятим 1807 р. новим шкільним статутом для правобережних губерній, ці школи вважались парафіяльними не через те, що знаходилися переважно при римо-католицьких костелах чи монастирях, а тому, що територія римо-католицької парафії, де засновувалась школа, стала вважатися парафіяльним навчальним округом. Влада духовенства над школами не повинна була перевищувати тої, яку духовники мали над своєю паствою, і за рамки статуту не повинна виходити. Також контроль над парафіяльними школами деякою мірою було перекладено з дирекції повітових училищ (про що зазначалося вище) на місцевих католицьких священиків і предводителів дворянства. Директор повітового училища раз на рік здійснював візитацію парафіяльної школи, а за потреби – частіше. Так само і священик щосуботи відвідував школу для її огляду, опитував учнів з різних предметів, щоб здійснювати контроль над роботою вчителів, а також навчав учнів Євангелію. На світську владу покладался обов'язок вчасно виплачувати заробітну плату вчителям з фондушів школи або ж слідкувати, щоб це виконували священики чи настоятелі монастирів. Але, що важливо, світське керівництво не мало права змінювати порядок предметів чи збільшувати їх число. Директор гімназії та

44 ПСЗРИ, т. 29 (1806–1807), № 22 605, с. 1250–1259.

45 Ibidem, т. 28 (1804–1805), № 21 610, с. 802–804.

46 О.П. Крижанівський, С.М. Плохий, *op. cit.*, с. 268.

47 М. Симашкевич, *op. cit.*, с. 403–406.

48 А. Святненко, *Діяльність Волинської єпархії в просвітницькій сфері (кінець XVIII–перша половина XIX ст.)*, „Історія. Філософія. Релігієзнавство” 2009, № 3, с. 65.

директори повітових училищ повинні були бути у повній згоді з губернськими та повітовими предводителями дворянства. Предводитель дворянства мав право принаймні раз на рік візитувати парафіяльні школи⁴⁹.

Уніфікація внутрішнього розпорядку та керівництва парафіяльними школами на Правобережжі, прописана у статуті 1807 р., вперше була підірвана єпископом Кам'янецької дієцезії Францом Мацкевичем. 1811 р. для своєї дієцезії він написав власний шкільний статут, що був затверджений 2 серпня 1811 р. та відрізнявся за низкою положень від статуту Т. Чацького. Основною відмінністю було те, що влада над мережею парафіяльних шкіл належала не світській владі, а саме єпископу, який, своєю чергою, поступався нею на користь деканів і парафіяльних священиків, які виступали фундаторами цих шкіл. Також обов'язковою умовою для священиків стала вимога звітувати про стан шкіл деканам, а для останніх – єпископу⁵⁰. Причиною того, що подільське духовенство перебрало на себе управління парафіяльними школами, може бути відсутність уваги до них з боку місцевого дворянства, яка залишило школи без нагляду, тож вони стали розцінюватися населенням як духовні навчальні заклади, а не світські. Принаймні на це вказував Подільський цивільний губернатор у своєму звіті міністру внутрішніх справ від 24 травня 1833 р.⁵¹

З початком двадцятих років XIX ст. система освіти Правобережжя зазнає обмежувальних заходів з боку російського уряду, що був стурбований наростанням польського національного руху. Ключовою подією стала справа *Про написи, виявлені у Віленському університеті*, які мали явну антиросійську спрямованість. У зв'язку з цим 1824 р. з посади попечителя Віленського навчального округу був звільнений А. Чарторийський, якого замінив росіянин Миколай Новосільцев. Змінився також і очільник Міністерства народної освіти. Новопризначений міністр О. Шишков у написаній ним інструкції так визначив основну мету своєї діяльності: виховання повинне стати російським, незважаючи ані на віру, ані на національність учнів і викладачів. Навчання повинно було проводитися російською мовою. З цією метою були внесені значні зміни в навчальні плани шкіл усіх рівнів⁵².

Ситуація, коли правобережні губернії були об'єднані в один навчальний округ, також була змінена. Ще за кураторства А. Чарторийського з Віленського навчального округу була вилучена Київська губернія, яку було віднесено до Харківського округу указом від 23 вересня 1818 р.⁵³ А 31 жовтня 1824 р. було видано імператорський указ про новий поділ губерній на навчальні округи, що закріпив за Віленським округом тільки Волинську та Подільську губернії⁵⁴, хоч І. Шостак вказує дещо інші, очевидно неточні, дані⁵⁵. Такий розподіл правобережних українських губерній означав, поза всім іншим, що парафіяльні школи Київщини перестали відповідати статутіві 1807 р. значно раніше, від волинських та подільських. Фактично, з 1818 р. їх не можна вважати повноцінною складовою системи освіти

49 ПСЗРИ, т. 29 (1806-1807), № 22.605, с. 1256–1257; D. Beauvois, *op. cit.*, с. 54–83.

50 М. Симашкевич, *op. cit.*, с. 417–418.

51 Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 707, оп. 1, спр. 732, арк. 3–5.

52 Ю. Поліщук, *Боротьба царизму проти польського шкільництва*. . . , с. 15; І.В. Шостак, *Освітня діяльність римо-католицького духовенства*. . . , с. 254.

53 ПСЗРИ, т. 35 (1818), № 27.542, с. 673.

54 *Ibidem*, т. 39 (1824), № 30.102, с. 577.

55 І.В. Шостак, *Луцько-Житомирська дієцезія*. . . , с. 137.

Правобережжя зі специфічними ознаками, хоч мовою викладання у тих школах лишалася польська, і утримувалися вони власним фундаментом.

Отже, в ході загальноімперських освітніх реформ на Правобережній Україні постала розвинута система освіти, що мала низку специфічних рис, які значною мірою визначали її окремішність в імперії. Особливо яскраво ці риси проявилися в початковому шкільництві, яке провадило місцеве римо-католицьке духовенство та чернечі ордени: фінансова незалежність від світської влади завдяки власним фундаментам, окремий шкільний статут для правобережних губерній, підпорядкованість не лише керівництву навчального округу, а й предводителям дворянства (переважно полякам) та РКЦ. Таке становище парафіяльних шкіл Правобережжя стало можливим завдяки польським просвітителям Т. Чацькому та А. Чарторийському, що залучили до розбудови шкільної мережі польську громаду та РКЦ, які були зацікавлені у вихованні освіченого та національно свідомого молодого покоління.

.....

**Roman Catholic Parochial Schools In The Educational System
On The Right-Bank Ukraine The First Quarter Of The XIX Century**

The article deals with position of the Roman Catholic parochial schools in the Right-Bank Ukraine during the reign of Alexander I. The beginning of his reign was marked by large-scale educational reforms in the empire. The creators of the new educational system on the Right-Bank Ukraine were prominent polish figures A. Czartoryski and T. Czacki. And the principles of its organization were borrowed from the experience of Educational Commission of the late XVIII century. School network of the Right-Bank Ukraine was an integral part of the centralized education system of the empire. However, thanks to the cooperation with the Roman Catholic clergy and polish community of the region T. Czacki gave her many specific features, which determined its relative separateness. Peculiarities of the school network were consisted primarily in the financial independence from the state, regulation by separate statute and close relationship with the Roman Catholic Church and the Polish nobility.

Keywords: Roman Catholic Church, Educational commission, reforms, educational district, school statute

.....